

Józset nádor, a polgár

Nemzeti értékítéletünk morzsái*

Figyeljük a képeket. József főhercegről, a Habsburg-nádorról. Úgy ábrázolják, ahogy a kor közvéleménye előtt, pódiumokon meg kellett jelennie egy Habsburg-főhercegnek. Feszes öltözet, ünnepélyes beállítások. A nádor életét kutató történész azonban más embert lát maga előtt.

József nádor napi 12–16 órát ült íróasztala mellett, ügyeket intézett. Érdeklődéssel figyelte, mi történik az országban, utánajárt dolgoknak, feloldódott a Nemzeti Múzeum telekügyleteinek intézésében. Hogy a lángelkű megajánlók után legyen valaki, aki meg is valósítja az ötleteket. Szolid szorgalommal, csendes kitarással. A főhercegről életének legjobb ismerője, Domanovszky Sándor történész elődünk elmondotta: osztráknak született, magyarként halt meg. Hadd tegyem én hozzá, mint őszinte tisztelője az elődkutatónak: József nádor osztrák főhercegnek született, de magyar polgárként halt meg. Az eddigi történeti munkák, személyéről szólva, elsősorban arra találtak alkalmat, hogy szóljanak a Habsburg–magyar viszonyról, az uralkodó és a köznemesség elentétéről, József nádor kiegyensúlyozó szerepéről e nemzetinek jelzett összecsapásokban. Én másutt látom a nádor tevékenységének a súlypontját. A nádor a közép-európai ipari forradalom előrehaladásának magyarországi politikai élharcosa volt. Első számú politikai partnere Széchenyinek, a gróf kezdeményezéseinek. A kor a gépkorszak, a vasfeldolgozás kiteljesedésének

az indulása. Ipari üzemszerű termelés, amely új emberi magatartásformákat kíván. Közlekedés, vasút, hajózás – ami kibővíti az egyének mozgás-rádiuszát, szemléletüket, világfelfogásukat radikálisan megváltoztatja – mindezek kívánják a munkaerőmozgást. Ezek azok az évtizedek, az 1820–40-es évek, amelyeket a magyar történetírás joggal jegyez a hazai polgári fejlődés kibomlása korának. Az ipari forradalom elérte Közép-Kelet-Európát, Magyarországot.

A magyar történetírás joggal emeli ki Széchenyi mellett a tucatnyi értelmiségi arisztokrata birtokos, köznemes nevét. De szinte hallgat ezen összefüggésben József nádorról. Vajon nem méltánytalanul? Szól arról, tankönyvekben is, hogy Széchenyi Ferenc felajánlásával megalapozta a Magyar Nemzeti Múzeumot.

Elias Hütter: József nádor porcelán mellszobra, 1825

De nem írja már, hogy volt a korban egy gyakorlatias, használni akaró főhivatalnok, Habsburg József, aki a telek-, az épülethely-kijelölés napi fáradságos hivatalnokmunkáját sürgette, hajtotta. Tárgyalt telekről, árakról. És így jött létre az intézmény. És Akadémiaánk? A felajánlások – Széchenyi, Károlyi és a többiek derék felajánlásai – után ki segítette valós életre Akadémiaánk? Létrehozás, szervezés napi fáradságait ki szenvedte el? A főherceg-nádor szorgos hivatalnokként ebben is a motor volt. Joggal beszélünk Széchenyiről mint a Duna hajózatóságának úttörőjéről. De figyeljük csak a szenvedélyesen megszállott, zseniális gróf naplóját. Azt írja, hogy a nádor-főherceg biztató szavai nélkül már-már elvesztette volna a programba vetett hitét. A reformkor nagy polgári alkotásainak kivitelezésénél majd mindenütt ott találjuk nádorunkat. Akinek hivatali működése (1796–1847) a magyarországi polgári fejlődés egyik legnagyobb előrehajtó ereje volt. Elgondolkodtató: vajon miért nem emlegetik mindezt történelmi kézikönyveink?

Fura körülmények között szenvedik el visszaszorítotttságukat a társadalomtudományok. Szenevünk a kisebbségi érzéstől: nem vagyunk képesek a természettudományok lombik-effektusait újraidézni és a matematikai levezetések következetességét alkalmazni a társadalomvizsgálatban. Megfélemlítve a technikai-hadi csodáktól nem merjük határozottan vállalni: mi az individuális cselekmények és közösségi történések egyidejű vizsgálatát végezzük. A legbonyolultabbat. Ezért is nem feledkezhetünk el az egyéniségek, általában az egyének szerepéről. A magyar reformkorról beszélve nem feledkezhetünk meg arról, hogy egy igen szűk gondolkodókörélet elit volt az előrehajtó ereje az ipari forradalom térségbeli meggyökeresedésének. Talán nem is annyira a lángelkű szónokok – akiknek szónoklatai ránk maradtak a kor politikai intézményeinek könnyen hozzáférhető jegyzőkönyveiben –, hanem inkább a szürke, névtelen „megvalósítók”. Gazdák, irodalmi lapok szerkesztői, vasút-társaságok mérnökei, színházalapító

* Elhangzott a József főherceg, a nemzet nádora című kiállítás megnyitóján a Magyar Nemzeti Múzeumban, 1997. szeptember 19-én.

tisztviselők, tanárok, papok. Nos, József nádor idesorolódik be az én felfogásom szerint: a Széchenyiek melletti alapítók, a szürke, polgári, napi munkások sorába. Habsburg-főherceggént.

Joggal teheti fel a kérdést a szakirodalmat még nem ismerő diákkolléga: hogyan lehetséges, hogy a hazai kormányzati adminisztráció első embere – a nádor – társa legyen a reformértelmiségnek? A kérdést a józan szemléletűek folytathatják. Vajon hogyan lehetséges, hogy a reformkor magyar hőisének indítványai megvalósulhattak? Hiszen józan ember nem gondolja, hogy e javaslatok – Akadémia-, múzeumalapítási, folyószabályozási, vasútépítési stb. – a kormányzati adminisztráció ellenére megvalósíthatóak lettek volna. Hacsak nem valamilyen „szellem” („haladás”, „nemzeti” stb.) eredményeként tekintjük a történelmet. A valóság ezernyi tényezőjének feltárása, úgy érezzük, még sokat várat magára. Vajon mit tett a korabeli kormányzati szolgálatban álló technikai-mérnöki, hivatali adminisztráció? Vajon nem ők voltak, akik megvalósuláshoz segítettek a nemzeti festményekben megjelenített nagy pillanatok szereplőit? Vajon kik hajtották végre az ötleteket, megajánlásokat? És mindez – jó törvények, építkezések stb. – lehetséges lett volna az állami adminisztráció feje, a nádor sajátos politikája nélkül? Vagy valóban különböző előjelű ideológiai törvényszerűségek zúgnak a történelemben, s az egyének szerepe eltűnik, feloldódik? Én úgy látom: József nádor személyes szerepvállalásán igen sok múlott, hogy a polgári fejlődés Magyarországon ilyen ütemben előrehaladhatott. És végül is

Peter Kraft: József nádor lovassági tábornoki egyenruhában, 1820

szétfeszítő ereje lehetett a konzervatív Habsburg Birodalomnak 1848-ban.

Azután a következő kérdés. Vajon figyel-e kutatásunk eléggé arra, hogy a reformkor alkotásainak létrehozásában együttműködés volt az állami adminisztráció és a nemzeti értelmiség között? Fiatalkorunk oktondi kérdése, amire a mégannyira kiváló professzorunk sem tudott választ adni: ha az igen progresszív – és valóban annak bizonyult – hőseink, Széchenyi és a többiek törekvéseit az állami adminisztráció csak gátolni akarta volna, akkor hogyan jöhetett létre a magyar polgári fejlődés mindmégannyi alkotása? A Duna-szabályozás, jobbágyfelszabadítás-kezdemények, gyártörvények, vasutak és így tovább. Valóban annyira gyenge volt

ez a hatalom, hogy adminisztrációját nem tudta volna a nemzeti polgárosodás ellen mozgósítani? Miért nem szabotálta el, vagy gátolta meg az összes javaslatot? Ha egyszer nagyon más volt a politikai ideáljuk, mint a magyar reformereké. Tanulmányozva József nádor s kortársai iratait, úgy látjuk: egy kissé minden másként történt. Az ellentétek más körvonalak mentén húzódtak, az állami alkalmazott tisztviselők nélkül nem valósult volna meg semmi – legalábbis '48-ig – abból, ami létrejött, ha az adminisztráció valóban ellenséges lett volna a reformtörekvésekkel szemben. József nádor az állami adminisztráció élén állott. Személyes szerepvállalása a reformokban hozzájárult ahhoz (ezt aktákkal bizonyítani nem tudjuk), hogy az állami adminisztráció alkalmazottai – így többek között vasút- és vízmérnökök – kivitelezői lettek a festményeken is ábrázolt nagy tetteknek. József nádor mint ember, mint tisztviselő a magyar reformkor egyik legnagyobb alakja. Széchenyi, Kossuth – no és a sok névtelen tisztviselő, mérnök, gazda, kereskedő, tanár, pap, író-értelmiségi – mellett a nemzeti panteon méltó alakja.

*

1997-et írunk. Túl a diktatúrák évein. Túl a Habsburg–magyar köznemesarisztokrácia ellentét historiográfiai korszakán. Fizikus, matematikus, biológus barátaink könnyedén beismerik tévedéseiket. Tankönyveiket írják át – szemben a századdal korábbi alapelvekkel – feketelyukról, neutrínokról, biodiverzitásról, a fenntartható fejlődésről beszélve. Vajon miért mozdul a közgondolkodás oly nehezen a társadalomtudományokban?

1997-et írunk. Túl a „Habsburgkérdés”-en. Legalábbis Magyarországon. Kollektív büszkeség töltheti el a magyarországi polgárt, mert kezd megszabadulni Habsburg-előítéletétől. Kezdi a Habsburg-uralkodókat, főhercegeket reálisan szemlélni. Mint embereket. Ügyes, leleményes vagy éppen tehetséges, netán tehetségtelen embereket. Szabad általánosítani: nemzet-tudatunk felnötté válásának örömteli korszakát éljük? Remélhetően.

E SZÁMUNK SZERZŐI

ANGI JÁNOS tanársegéd (KLTE); CS. LENGYEL BEATRIX muzeológus (MNM); GLATZ FERENC akadémikus, az MTA elnöke (MTA); GYÖRKEI JENŐ kandidátus, hadtörténész (Hadtörténeti Intézet, Bp.); HÖLVÉNYI GYÖRGY nyug. tud. főmts. (ELTE Egyetemi Könyvtár); HORVÁTH MIKLÓS kandidátus, hadtörténész (Hadtörténeti Intézet, Bp.); KERTÉSZ ISTVÁN kandidátus, egy. tanár (Testnevelési Egyetem, Bp.); SZÁDECZKY-KARDOSS IRMA kandidátus, miniszteri főtanácsadó (Bp.); SZAKÁLY FERENC akadémikus, osztályvezető (MTA TTI); VERES PÉTER kandidátus, tud. mts. (MTA Néprajzi Kutatóintézet)

Rövidítések:

egy.: egyetemi; ELTE: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.; főmts.: főmunkatárs; KLTE: Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen; MNM: Magyar Nemzeti Múzeum; MTA: Magyar Tudományos Akadémia; MTA TTI: Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete; mts.: munkatárs; nyug.: nyugalmazott; tud.: tudományos

GLATZ FERENC